

УДК 340.12

І. Б. УСЕНКО, І. В. МУЗИКА

Ігор Борисович Усенко, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Ірина Володимирівна Музика, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

П. Д. ЛОДІЙ: ФІЛОСОФ, ПРАВОЗНАВЕЦЬ, ПРОСВІТНИК

Доля героя нашого нарису нагадує пригодницький роман. Він піднявся із самих соціальних низів до чину «статського генерала» (дійсного статського радника), міняв держави проживання і прізвища (Лоді, Лодинков, Лодер і, найпопулярніше, Лодій – ось далеко не повний їх перелік), належав до низки конспіративних масонських осередків, спілкувався і товаришував на своєму життєвому шляху з багатьма непересічними особистостями, які були справжніми творцями історії на межі XVIII і XIX століть. Син парафіяльного священика, він присвятив значну частину життя опануванню богослов'я, проте відмовився від духовної кар'єри, а згодом відкрито виступав проти залежності філософії від теології, одержав репутацію небезпечного вільнодумця та прихованого декабриста і водночас в останні роки свого життя служив цензором С.-Петербурзького цензурного комітету від університету. Його цікава і повчальна біографія, багато в чому є відображенням суперечливих реалій так званої імперської доби історії України. Нині вона проаналізована в багатьох публікаціях дослідницького та довідкового характеру¹. Утім, у них ще чимало суперечливих відомостей та лакун, а то й фактичних помилок. Тож ознайомимося з життєвим і творчим шляхом вченого дещо докладніше.

Народився Петро Дмитрович 4 травня 1764 р. в с. Збой Земплинського комітату тогочасної Угорщини (тепер – Снінського округу Пряшівського краю, Словаччина) у родині греко-католицького священика Мукачівської (Мункацької) єпархії, пароха місцевої церкви Св. Миколая. (У багатьох виданнях наводяться застарілі відомості, за колишнім адміністративно-територіальним поділом, про нібито сучасну належність с. Збой до Гуменецького округу Словаччини.) Відомості про його дитячі роки неповні й суперечливі. Зазначається здебільшого лише те, що початкову освіту він здобув у Мукачеве, але без вказівки на якийсь конкретний навчальний заклад. Висловимо гіпотезу, що це була, найімовірніше, дворічна духовна школа з українською (руською) мовою навчання, яка існувала в 1744–1778 роках. Далі навчався в популярній серед русинської молоді гімназії в м. Великий Варадин (угор. Nagyvarad, нім. *Grosswardein*; тур. *Varat*; тепер – Орада (рум. *Oradea*), Румунія). Є також згадка про перебування П. Д. Лодія впродовж деякого часу в Ужгородському лицейі. Як видається, йдеться про Ужгородську греко-католицьку семінарію трьох святителів з чотирирічним строком навчання, засновану (формально 1776 р., фактично – 1778 р.) на базі згадуваної духовної школи, переведеної з Мукачеве, і яка на початку свого існування мала статус королівсько-єпископського лицейу. Скільки саме майбутній філософ поглиблював освіту в Ужгороді достеменно не відомо, але від 1782 р. від вже студіює теологію в Львівській греко-католицькій семінарії (можливо, зміна навчального закладу була вимушеною, викликаною загальною реформою духовної освіти в Австрії).

Генеральна греко-католицька семінарія (такий статус вона набула 1785 р.) у Львові давала доволі глибоку освіту, порівнювану з університетськими студіями. Навчання в семінарії проводилося українською (церковнослов'янською) мовою, а викладачами були священики Собору св. Юра та професори Львівського університету. В окремих джерелах зазначається, що Петро Дмитрович закінчив 1787 р. філософський факультет Львівського університету², проте належного документального підтвердження цьому знайти не вдалося, і це твердження видається таким, що не відповідає дійсності. У 1787 р. П. Д. Лодій за конкурсом був обраний професором логіки, метафізики та моральної філософії *Studium Ruthenum* (Студіум рутенум,

або Українські студії, офіційна назва – «Провізоричний науковий інститут в руській мові») – окремому відділенню філософсько-богословського спрямування, створеному в Львівському університеті в єдиному комплексі з Генеральною греко-католицькою семінарією для тих студентів, які не володіли латиною. Мета студій полягала у підготовці кадрів високоосвічених греко-католицьких священників. Студенти Studium Ruthenum спочатку два роки зловували загальну підготовку на філософському відділенні, а далі п'ять років опанували власне богословські науки на теологічному відділенні. Логіка, метафізика та моральна філософія вивчалися на студіях уже з першого року навчання³. Викладав П. Д. Лодій також математику та нумізматику, в окремі роки – літературу й природознавство.

Серед його колег-викладачів помітно вирізнялися своїми здібностями і харизмою декан філософського факультету університету, професор фізики і математики, автор багатьох наукових праць, згодом – організатор антиурядового заколоту, страчений владою, Ігнацій Юзех Мартинович (1755–1795 рр.) та професор східних мов і старозавітної герменевтики, доктор теології, колишній чернець ордену капучинів, публіцист, відомий своїм вільнодумством, апологет освіченого абсолютизму І. А. Феслер (1756–1839 рр.). Професор Мартинович згодом відіграв помітну роль у долі іншого великого закарпатця – М. А. Балуг'янського (Балудянського), який був учасником його конспіративного осередку «угорських якобінців», через що мало не поплатився життям. Що ж стосується професора І. С. Феслера, то він 1887 р. особисто назвав Йосифу II під час візиту імператора в Генеральну греко-католицьку семінарію своїми найкращими студентами І. С. Орляя, П. Д. Лодія та В. Г. Кукольника⁴.

Окремо зауважимо, що водночас з П. Д. Лодієм на юридичному факультеті університету, заснованому 1784 р., викладали професори Бальтазар Борзага, Атон Пфлегер фон Вертенау, Ігнацій Церголь, Франц Маркс, Ян Амброс фон Рехтенберг, Домінік Кьофіль, Йозеф Беер та ін. Більшість із них не залишила оригінальної наукової спадщини, беззастережно наслідуючи тодішніх корифеїв австрійського правознавства Карла фон Мартіні та Йозефа Зонненфельса, але зарекомендували себе хорошими практиками. Втім, заслуговує на увагу праця Д. Кьофіля «Systematischer Auszug aus dem für Gallizien bestehenden politischen Gesetze und Verordnungen» («Систематичний витяг з політичних законів і правил Галичини»), видана у Львові 1791 р., яку вважають першою розвідкою з історії держави та права Галичини⁵. Важко сказати, чи склалися у П. Д. Лодія стосунки з австрійськими професорами, але можна припустити, що він мав непогано знати професора канонічного права Андрія Ангеловича, молодшого брата Антона Ангеловича (ректора Генеральної греко-католицької семінарії у Львові, а у 1796/7 навчальному році – ректора Львівського університету). Андрій Ангелович навчався у тій самій Генеральній греко-католицькій семінарії, далі опанував теологію і право в Львівському університеті, обійняв 1797 р. кафедру канонічного права з українською мовою викладання на Studium Ruthenum, підготував власний підручник з канонічного права і водночас став одним із перших українських адвокатів у Львові⁶.

Через відсутність у викладачів Studium Ruthenum повного обсягу прав, належних професорам університету, русинський професор тривалий час безуспішно намагався посісти одну з кафедр філософського факультету. Від 1796 р. П. Д. Лодій – директор Studium Ruthenum і декан філософського факультету. У грудні 1797 р. він записався до Ставропігійського інституту (правонаступника Львівського Успенського братства), в друкарні якого видавав свої твори. У 1801 р., напередодні залишення праці в університеті, здобув ступінь доктора філософії (за іншими джерелами – вільних мистецтв, прав і теології, словесних наук та філософії або права і філософії або вільних мистецтв і філософії).

5 вересня 1801 р. вчений був обраний професором кафедри логіки, метафізики і моральної філософії та кафедри чистої і прикладної математики Ягелонського університету (на той час – Головна краківська школа), але ще до 1 квітня 1802 р. включно продовжував викладати у Львові. Причиною переходу до Кракова прийнято вважати заплановане закриття факультетів з руською мовою викладання і реакцію на постійні утиски з боку університетського керівництва.

У 1803 р. разом з іншими професорами «карпаторуського походження» (найвідоміші – М. А. Балуг'янський, В. Г. Кукольник) П. Д. Лодій був запрошений Головним правлінням училищ до Росії і в серпні 1803 р. посів кафедру теоретичної і практичної філософії (за іншими відомостями – логіки і метафізики) в Петербурзькому педагогічному інституті (від 1816 р. – головний педагогічний інститут). Викладав постійно моральну філософію і додатково (без оплати) право «природне, приватне, публічне, державне і народне». Був також деякий час членом Господарського комітету інституту і наглядачем студентів (1810–1812 рр.). Також викладав природне право (1810–1814 рр.) і кримінальне право (1810–1817 рр.) на публічних курсах при цьому інституті.

Додатково до роботи в інституті читав лекції з природного права та деякі інші курси у Вищому училищі правознавства (1805–1809 рр.). Згодом був 1811 р. призначений наглядачем училищ Архангельської та Олонецької губерній, того ж року урочисто відкрив Петрозаводську губернську гімназію. Служив інспектором класів при товаристві шляхетних дівчат та училищі ордену св. Катерини (1813–1818 рр.), склав навчальний план «повної освіти» для жінок. А після звільнення з посади інспектора класів був призначений директором С.-Петербурзького комерційного училища.

З утворенням Петербурзького університету (8 лютого 1819 р.) став ординарним професором кафедри логіки, метафізики і моральної філософії (викладав теоретичну і моральну філософію), а у грудні 1819 р. на підставі одностайного обрання був призначений деканом філософсько-юридичного факультету. Також обіймав посади радника (1820–1825 рр.) і неодмінного засідателя (1825–1827 рр.) правління університету, був

членом комітету, який розпоряджався будівлями університету; головою училищного комітету; брав участь у «візитаціях» губернії Петербурзького навчального округу.

У 1821 р. П. Д. Лодій разом із М. А. Балуг'янським та іншими прогресивними професорами університету став на захист колег, яких чиновники від освіти звинувачували у вільнодумстві (висловлюваннях проти залежності філософії від теології, запереченні божественного походження верховної влади, критиці існуючого ладу та урядової політики). Наслідками цієї кампанії особисто для Лодія стало звільнення його з кафедри логіки, метафізики і моральної філософії та вимушений перехід на кафедру теорії загальних прав замість відставленого О. П. Куніцина. Від березня 1821 р. він викладає курси природного та кримінального права. Подальші його неодноразові спроби повернутися до викладання філософії не мали успіху. А підручник вченого з логіки невдовзі було не рекомендовано для використання й вилучено з продажу.

Проте, коли 1825 р. вчений дізнався, що Головне правління училищ знову ініціює справу про «шкідливість викладання філософських наук» він підготував «Роздуми про походження 4-х факультетів, які складають університети, про науки, які в них викладаються, та цілі оних», в яких різко виступив проти спроби заборонити в Росії викладання філософії, історії і природного права із заміною цих наук Святим письмом. Не без труднощів дійшла до читача його головна юридична праця «Феорія общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве...»⁷, опублікована у Санкт-Петербурзі у 1828 р., яка зрештою теж була визнана шкідливою.

Певне незадоволення російської влади, ймовірно, викликала також участь Лодія в нелегальних масонських організаціях. Ще під час навчання в львівській семінарії та праці у Львівському університеті в Лодія виникли дружні стосунки із вже згадуваним професором І. А. Феслером, одним із організаторів масонських осередків у Галичині. Масонами, ймовірно, були й інші наставники вченого, яким він присвячував свої праці: А. Ангелович, А. Бачинський, М. Скородинський, М. Щавницький та ін.⁸ Згодом на запрошення М. М. Сперанського, ініційоване Лодієм та іншими закарпатцями, І. А. Феслер теж вступив на російську службу, почав викладати в Петербурзькій духовній академії. За його ініціативою була заснована низка масонських осередків, до яких долучився і Лодій: ложі «Полярна Зірка» (Петербург, 1807–1810 рр.), «Петра до істини» (Петербург, від 1810 р.), «Александра троїстого Порятунку» (Москва, 1817–1826 рр.). Враховуючи певний зв'язок тогочасного російського масонства з декабристським рухом, вже не видається дивним, що навіть після смерті вченого в доносі 1831 р. М. Л. Магницького цареві Миколі I він фігурує як один з винуватців «філософської історії заклоту 1825 р.»

Тим не менш прояви вільнодумства ускладнювали, але не гальмували службову кар'єру Лодія. Він працював в університеті до кінця життя, до серпня 1825 р. залишався деканом факультету, а до травня 1827 р. – директором С.-Петербурзького комерційного училища. Окрім того, від листопада 1827 р. до своїх останніх днів був цензором С.-Петербурзького цензурного комітету від університету.

Вчений був обраний до Санкт-Петербурзького Вільного Економічного товариства, Альтенбургського Ботанічного Товариства та Йенського мінералогічного товариства. У 1825 р. став заслуженим професором університету. Йому послідовно жалувалися належні класні чини: надвірний радник (1805 р.), колезький радник (1812 р.), статський радник (1816 р.), дійсний статський радник (1825 р.). Був нагороджений орденами Св. Володимира 4-го і 3-го ступенів, Св. Анни 2-го ступеня. Також професору неодноразово жалувалися діамантові персні від імператора та імператриці, річний посадовий оклад при звільненні з посади директора комерційного училища, 2 тис. десятин землі.

Помер П. Д. Лодій 10 червня 1829 р. у Санкт-Петербурзі. Після смерті вченого його родина одержувала пенсію, їй також було одноразово надано 15 тис. рублів для сплати боргів покійного. Похований він на Смоленському лютеранському кладовищі у С.-Петербурзі (могила не збереглася).

Все своє життя Петро Дмитрович не поривав зв'язків з Україною, листувався із закарпатцями, а також із професорами Львівського університету. Відомо, що бібліотеці монастиря василіан у Львові він подарував кількасот різних видань. За спогадами сучасників, в Росії він не був схожим на асимільованого вихідця з чужих країв, а завжди відчував себе закарпатським українцем. Дослідники відзначають його значний внесок у становлення української філософської термінології.

Філософські погляди Лодія протягом життя зазнали певної еволюції та зрештою набули плюралістичного й еkleктичного характеру. Він почав опановувати філософію, коли в суспільній думці панували раціоналістичні погляди Г. Ф. Лейбніца в інтерпретації Х. фон Вольфа (філософія здорового глузду на базі уявлень про розум), які вивчалися і поширювалися здебільшого за популярними латиномовними працями Ф. Х. Баумейстера, зокрема за підручником «Elementa Philosophiae Recentioris...» (Leipzig, 1781). Для потреб своїх учнів Лодій 1790 р. переклав частину цього підручника «Philosophiae moralis Institutiones Ethicam et Politicam complexae», яка стосувалася моральної філософії, українською мовою. Згодом вольфянське «поміроковане просвітництво» він почав доповнювати ідеями І. Канта та його послідовників (Г. Е. Шульце-Енезідема, Ф. В. Шеллінга та ін.). Водночас, уводячи до вітчизняного наукового обігу ідеї Канта, критикував мислителя за суб'єктивний ідеалізм, скептицизм і агностицизм, розвив чуттєвого й раціонального, логічного і емпіричного, за спроби провести принципову межу між формою і змістом, сутністю та явищем, показати мислення незалежним від буття. Критично ставився Лодій і до ідеалістичних вчень Дж. Берклі та Д. Юма, звертаючи, зокрема, увагу на залежність психічних явищ від діяльності мозку. У цій критиці певною мірою відчувається не лише прихильність до оцінки будь-якої філософської системи з позицій «здорового глузду», а й деякий вплив локківського сенсуалізму та французького матеріалізму XVIII століття. Філософські погля-

ди ученого найповніше відображені в його трактаті «Логические наставления, руководствующие к познанию и различению истинного от ложного» (СПб., 1815). На думку сучасників, цей підручник з логіки був упродовж кількох десятиліть найкращим у Російській імперії. Книга також містила загальний вступ до філософії та стислий виклад історії філософської думки.

П. Д. Лодія здебільшого вважають прихильником дійсного підходу, а саме прихильником креаціоністської теорії, яка поєднувала віру в бога, як творця світу з антропоцентричним визнанням могутньої творчої активності людини (на користь цього твердження свідчить і те, що на певному етапі свого життя він імовірно належав до ордену ілюмінатів, в середовищі якого активно поширювалися ідеї деїзму). Ці погляди помітно відрізнялися від ортодоксальних догматів християнського вчення. Мислитель обстоював розвиток науки, поширення освіти та виховання серед народу, за допомогою яких прагнув реформувати тодішнє суспільство, послабити соціальну напругу у відносинах між багатими і бідними, ліквідувати кріпосництво. У поетичній формі ця ідея знайшла відображення також у двох панегіриках («ономастиконах»), які Лодій присвятив релігійним просвітникам Миколаю Скородинському та Антонію Ангеловичу. Він мріяв про правління розуму, про «філософа на троні». Філософію вчений розумів як «грунтовне пізнання сил, засобів і мети природи, найголовнішої всього цього причини, яка осягає світ на основі принципів тільки одного розуму і спрямована на досягнення, збереження і утвердження людського благополуччя». Обґрунтовуючи значення філософії у суспільному житті, він підкреслював, що «філософія звільнила людей від ярма рабства, перемогла фанатизм і деспотизм, які руйнують людське благочестя». Розглядаючи предметне поле філософії, вчений зазначав, що воно зумовлено необхідністю дати відповіді на питання: 1. Що може людина знати? Які є межі тих предметів, про які можна отримати знання? 2. Що вона має робити? 3. На що може сподіватися? 4. Що таке людина? На його думку, на перше питання відповідає метафізика; на друге – моральна філософія; на третє – релігія; на четверте – антропологія. В іншому контексті він вирізняв у складі філософії «антропологію», що вивчає співвідношення душі і тіла в людині за зовнішніми виявами його, та «педагогіку» як науку про виховання людини.

Власна теорія пізнання, розроблена мислителем, складалася з метафізики пізнання та логіки як теорії пізнання. Вона ґрунтувалася на матеріалістичній основі, вважаючи вірогідними свідчення почуттів людини про об'єктивно існуючі предмети і явища.

Державно-правові погляди П. Д. Лодія відображені передусім у курсі лекцій, опублікованому за рік до його смерті під назвою «Феорія общих прав...». У книзі, який складалася з двох частин: «Про основи державного права» і «Природне всезагальне право», розглядалися принципи державного права, теорія походження держави, основні закони громадського співжиття, функції державної, законодавчої, виконавчої й судової влади, форми державного правління, права і обов'язки верховної влади й громадян держави. Значний вплив на правознавця справили праці Г. Гроція, С. Пуфендорфа, а також провідних австрійських правознавців К. А. фон Мартіні та його учня Ф. фон Цейлера, які вважалися найбільшими adeptами ідеї «розумного закону», використовуючи філософію Вольфа для створення власної оригінальної системи природного права. Державно-правові інститути мислитель розглядав як явища, що випливають з розумної людської природи і не мають залежати від конкретних соціальних умов. Кантіанську ідею свободи від доповнював, як і європейські правознавці, ідеєю рівності усіх людей на основі природного права, насамперед рівністю у праві на життя, свободу та власність, які даровані богом і освячені релігією.

Погляди Лодія на походження держави поєднували елементи патріархальної теорії Аристотеля з ідеєю загального благоденства, яку він висунув задовго до Дж. Кейнса. Учений критикував теорію насильства й стверджував, що в спільнотах людей як соціальних істот після того, як великосімейні общини об'єдналися для взаємної допомоги з метою запобігання спільним небезпекам, «... утворилося між родинами умовне суспільство (*societas hypothetica*); але по прийнятті цієї умови не було ще Держави, тому що обов'язки членів не були встановлені згідно з волею Верховного правителя... Таким чином утворилася тільки Анархія, тобто суспільство рівне, що було складене з багатьох отців сімейств та інших вільних людей, для досягнення загальної безпеки без будь-якої верховної влади, яка би була при одній особі, або декількох особах». І лише згодом відбувається «об'єднання багатьох людей вільних під єдиною верховною владою для досягнення загальної безпеки та благоденства». Так виникає держава, або громадянське суспільство, – учений ототожнював ці два поняття, які базуються на єдиній меті, тобто суспільному благу, єдності сил і волі. На таких засадах ґрунтується і верховна державна влада (Величність), яка є незалежною і має право управляти суспільством та підданими.

За визначенням Лодія, держава – це нерівне суспільство (зібрання) багатьох вільних людей, які об'єдналися під однією верховною владою, для досягнення загальної безпеки і благоденства. Його члени мають назву громадяни (*cives*). Учений наголошував, що держава є нерівним суспільством, оскільки в ньому є верховна влада, яка в суспільстві має назву суспільної, а в державі – державної (*civilis*), а також є суспільством вільних людей, тобто таких, які при вступі в державу не були нікому підвладні, оскільки людина, що перебуває під владою інших, не може вступити в суспільство без образи тих, кому підвладна. При цьому підневільна людина не має можливості взяти участь у складанні договору про утворення держави, тому її кріпосне право суперечить природним правам людини, що існували ще до утворення держави⁹. Тобто, громадянами держави не визнавалися такі категорії залежного населення: поміщицькі селяни; державні селяни; військові поселенці; «робітні люди»: урочні (здольні) селяни, панщинні селяни (панщани, панщанники), оброчні селяни, посесійні селяни (фабричні, заводські).

У концепції держави Лодія відсутнє поняття «суспільне благоденство», оскільки він ототожнює поняття «суспільство» і «держава». Натомість є поняття «загальне благоденство» (*salus publica*) – стан держави, в якому вона може безперешкодно вдосконалюватися, досягати своєї мети. Також є поняття «приватне благоденство» – стан громадян, за якого кожний з них може удосконалювати свій внутрішній і зовнішній стан, або в якому вони можуть удосконалювати свої духовні й тілесні сили і отримувати все те, що необхідне для задоволення життєвих потреб. Він також розрізняв внутрішню, зовнішню, загальну безпеку і безпеку приватної особи.

Забезпечити як зовнішню, так і внутрішню безпеку держави має «Основний закон Всезагального Державного Права». Для досягнення цієї мети необхідно «наставляти громадян в чеснотах», забезпечувати можливість громадян «думати про достатки життя за своїм станом», справедливо застосовувати каральні та заохочувальні санкції, підтримувати оборонний потенціал держави. Важливим є забезпечення моральності та освіченості посадових осіб, чиновників, міністрів, радників. Верховний правитель має наглядати за тим, щоб пани не привласнювали собі надмірної влади над слугами, слуги не виходили за межі покірності своїм панам. Зокрема, прогресивною є ідея мислителя щодо нагляду Верховного правителя за батьками дітей, щоб вони не зловживали батьківською владою та правильно виховували дітей. Верховний правитель повинен наділитися владою відбирати дітей від жорстоких батьків і за батьківські кошти виховувати їх у публічних виховних закладах або в іншій чесній родині. Правителю має бути відомий стан сімейств відповідно до мети держави, оскільки родини є особливими й безпосередніми членами держави і розплідниками майбутніх громадян.

Важливу роль в державі Лодія відводив вірі і релігії, які вважав способами насадження і піднесення благородних думок та почуттів підданих; сприяння примноженню народонаселення, багатства й могутності народу; зростання взаємоповаги і взаємодопомоги, що робить підданих здатними до виконання посадових обов'язків на різному роду посадах, збільшує їх сили і змушує іноземців поважати свою Державу¹⁰.

Учений вирізняв дві форми правління: монархію і республіку. Республіки поділяв на два види залежно від різновиду «Верховної громадянської влади» – аристократичні та демократичні, явно симпатизуючи останньому із них¹¹. Утім, він, з практичних міркувань, видавав перевагу конституційній монархії.

Хоча мислитель і вказував на те, що Верховні правителі щодо верховної влади наділені владою від Бога і залежні від одного Бога... тому ніхто не може їм перешкоджати в застосуванні цієї влади, слід зауважити, що «Величність», тобто верховна влада, на його думку, не обов'язково мала бути одноособовою. Їй притаманні такі ознаки: 1) незалежність від будь-якої людської влади стосовно державних справ; 2) високість, тобто найвища влада; 3) державна влада є всеохоплюючою і єдиною; 4) неподільність «але, якщо неподільність застосовується в такому сенсі, начебто права, що містяться у понятті Верховної суспільної влади, не можуть бути розділені між багатьма особами, то в такому сенсі не можна допустити неподільності величності»; 5) рівність, тобто величність, у будь-якій країні однакова, незалежно від того, був правитель обраний народом, чи успадкував владу (Лодій зазначав, що римський кесар, якого обирав народ, мав набагато більше поваги в народі, ніж спартанський цар, який отримував владу у спадок); 6) божественне походження Величності; 7) її Святість і непорушність. Величність може втратити свою незалежність тільки за умов договору скорення. Водночас «Величності та незалежності не супротивна домовленість, якої досягнуто між двома монархами з метою захисту та протегування»¹².

Також Величність має право законотворчості та право охороняти права і свободи громадян. Разом із тим мислитель доводив протиправність пригнічення одним народом іншого, здатного побудувати власну державність, відстоював доцільність союзів братських народів за умови непригнічення ними один одного.

Лодій розрізняв чотири влади (гілки) Величності – бюлостительну, законодавчу, виконавчу і судову. Бюлостительна влада трактується ним як право Верховного правителя здійснювати верховний нагляд за всіма сферами життя держави та населення. Зокрема, він повинен мати такі точні відомості: про кількість громадян держави, їх заняття, фізичний, моральний і громадянський стан; про їх можливість відбудувати військову повинність та замішувати різні посади відповідно до їх звання та стану; про володіння громадян (для адекватного їх оподаткування); про рід занять, аби непрацюючих волоцюг примусити до працелюбності та корисної праці з метою недопущення недостатнього харчування та попередження крадіжок і розбою¹³.

Також Верховний правитель має право нагляду за приватними маєтностями підданих. На цій підставі він може видавати закони, які певним чином обмежують власність приватних осіб, спрямовані проти здирства, надмірних відсотків, що розоряють боржників і гальмують розвиток торгівлі, ремесел та промисловості. Він може також заборонити азартні ігри й усяке розтринькування коштів, яке буває ненависним для кожного класу громадян. Він також може: запровадити строки давності у майнових спорах з метою запобігання судовій тяганині; обмежити заповіти, щоб іноземці не могли отримати спадщину за заповітом; визначити вік дієздатності неповнолітніх з метою запобігання відчуження неповнолітніми своїх маєтностей¹⁴.

Право застосовувати примус належить виключно Верховному правителю. Він може використовувати це право. Зокрема, розпоряджатися приватною власністю і життям підданих, лише у разі крайньої необхідності для більшої частини держави або для загальної користі держави, а не для своєї власної користі. Також примус може застосовуватися, коли благоденство приватної особи суперечить публічному й загальному благоденству. В усіх інших випадках Верховні правителі не мають права зазіхати на права підданих, «з якими вони вступили до держави, оскільки кожний громадянин вступає до держави для забезпечення і захисту не тільки своєї власності, а й своїх особистих прав; тобто ці права, по силі поєднання в Державу, мають залишатися без порушення, тому що благоденство підданих є благоденством Держави, а багатство підданих є багатством держави»¹⁵.

Разом з тим Верховний правитель не зобов'язаний відшкодовувати шкоду, заподіяну підданому випадково внаслідок військових дій. Хоча певну допомогу в такому разі Держава може надати, але не з обов'язку, а з жалості¹⁶.

Головним обов'язком Верховних правителів, на думку ученого, є всіляке, і схоже з метою Держави, виконання прав Величності, як загальних, так і приватних. Верховні правителі і піддані мають взаємні права та обов'язки, але піддані, на думку Лодія, не мають права робити правомірних міркувань про діяння Верховних правителів і діяти відповідно до своїх міркувань, оскільки тоді Державні установи і діяння Верховних правителів залежали б від правомірних міркувань окремих підданих, що призвело б до припинення існування і діяльності Державної влади, безвладдя та тяжкого стану громадян¹⁷.

Для того, щоб Верховні правителі могли відповідати своїм посадам, їм необхідні глибокі знання і держави як у правовій, так і у політичній сферах¹⁸.

Законодавча влада, на думку ученого, це – право визначати закони, що стосуються всіх діянь підданих, які підпорядковуються цивільній владі. Такі закони називаються Цивільними позитивними Законами (*Leges civiles Positivae*) і є волею Верховного правителя (Государя), доведеною до відома громадян. Влада видавати закони належить Верховному правителю, оскільки він наділений правом управляти діями підданих своєю волею відповідно до мети держави. Джерелом цивільних законів, з якого Верховні правителі черпають їх, є сутність держави і обставини державного життя суспільства. Закони, що мають джерелом сутність держави, є необхідними і незмінними. Закони, які мають джерелом обставини, можуть бути випадковими і такими, що змінюються залежно від обставин. І ті й інші закони необхідні в державі¹⁹.

Цивільні позитивні закони, зазначає Лодій, які стосуються справ і обставин держави, є двоякого роду: публічні, які стосуються безпосередньо держави як моральної особи, її безпеки, благоденства і збереження цілісності, а також приватні, які безпосередньо стосуються блага громадян і мають на меті удосконалення й збереження їх благополуччя. Публічні закони мають предметом всі зв'язки держави й відповідно права та обов'язки Верховних правителів та підданих. Приватні закони регулюють права і обов'язки лише підданих²⁰. До законодавчої влади учений також відносить право тлумачити цивільні закони (*Jus interpretandi leges civiles*) та привілеї (приватні закони та особливі права)²¹.

Разом з тим мислитель наголошує, що громадянська свобода не залежить від законодавчої влади в діях, якими сприяє досягненню власної мети і приватного благоденства, якщо такі дії не суперечать меті держави. Таку свободу має кожний громадянин тому, що при вступі в державу він не відмовився від свого благополуччя, а бажав примножити його. Але від свободи слід відрізнити сваволю як неприборкане бажання того, що подобається або видається прийнятним особі, незалежно від того, чи буде це дійсно добре або погано. Свободою управляє розум відповідно до закону природного або позитивного. Свавоя ж відкидає поради розуму і приписи закону²².

Судова влада в концепції поділу влади Лодія відіграє насамперед роль гаранта реалізації особистих громадянських прав підданих і включає в себе громадянський судовий нагляд, законодавство і виконання²³. На думку правознавця, судова влада – це право розглядати і вирішувати спори між підданими. Якщо це право реалізує верховний правитель, то вона називається Верховною судовою владою (*Suprema Potestas judiciaria vel judisdictio*). Ця влада є внутрішньою владою і поділяється на цивільну та кримінальну. Зовнішньою Верховною судовою владою називається право розглядати справи, що стосуються інших народів²⁴. Учений включає до системи судових органів також третейські суди, рішення в яких приймаються за згодою сторін²⁵.

Метою Верховного судочинства правознавець вважає загальну безпеку держави та приватну безпеку кожного громадянина, оскільки громадяни об'єднуються в державу саме з метою «непереборного захисту та забезпечення своїх прав и власності»²⁶. Влада Верховного судочинства є останньою інстанцією без всякої судової апеляції і належить Верховному правителю, оскільки без цього Величність не була б незалежною. Верховне судочинство мислитель вважає істотним правом Величності, оскільки держава не може досягти своєї мети без належних засобів і забезпечити реалізацію прав громадян. Але цим правом Величності не знищена дійсність Всезагального приватного права, оскільки саме Верховне судочинство має своєю метою захист приватних прав. У державі може бути заборонена лише самовільні реалізація приватних прав, яка має здійснюватися виключно через Верховного правителя і у точній відповідності до закону. Верховний правитель має відігравати роль захисника прав в державі²⁷.

Верховне судочинство Лодій наділяє такими правами: право розгляду і вивчення спірних справ; право виносити визначення і вироки; право виконувати вироки. Громадяни, які перебувають в державах під захистом Верховних правителів, не мають право чинити самосуд, а повинні вчиняти відповідно до приписів законів за допомогою законних суддів. Верховні правителі мають право створювати суди (*Fora justitiae*) і встановлювати законний порядок нагляду за ними в судочинстві для «досягнення справедливості правильним шляхом»²⁸.

На жаль, обсяг цієї публікації не дає змоги зупинитися на характеристиці виконавчої клади, концепція якої докладно описана Лодієм.

Учений розрізняє поняття «право» і «закон», але вважає право похідним від закону. На його думку, право – це влада дозволяти вчиняти всі ті дії, які відповідають головній zasadі або правовому закону, а також забороняти дії, які суперечать йому. Тому ніякого права не може бути без закону. Закон – це загальне правило, відповідно до якого людина повинна вчиняти дії. Оскільки закон не може бути без обов'язку і повинності, то й право не може бути без обов'язку і повинності²⁹.

Поняття «правомірність» і «неправомірність» Лодій у параграфі 76 праці трактує відповідно до пріоритету позитивного права («цивільних законів») над природним правом. Зокрема, правомірною буде визнаватися така громадська організація, мета якої та засоби її досягнення будуть нешкідливими для держави. Громадська організація, яка не має офіційного дозволу на свою діяльність, визнається неправомірною.

Як зазначає учений у параграфах 74, 75 і 77 книги, не всяка громадська організація в природному стані є правомірною, оскільки щось дозволене природними законами може бути цивільними законами заборонено. Зокрема, «Закон природний дозволяє самоуправство, але Закон цивільний забороняє це», тобто, щоб товариство (громадська організація) могло бути правомірним, воно повинно бути або самим Верховним правителем засновано, або, принаймні, щоб походження його, мета і обрані засоби її досягнення, йому відомі були, щоб можливо було мати судження і бачити, відповідає воно благоденству Держави, або не відповідає. «Товариство при своєму походженні і утворенні потребує утвердження для законності своєї діяльності». Верховний правитель має право надавати дозвіл на заснування громадської організації, яка без такого дозволу оголошується недійсною і є неправомірною; засновувати громадські організації, мета яких відповідає цілям держави, незалежно від волі суспільства; наглядати за юридичною діяльністю громадської організації і оголошувати шкідливі для держави діяння недійсними; реорганізовувати громадську організацію з метою викорінення зловживань; призначати чиновників як засідателів у збори громадської організації для запобігання шкідливим порадам у процесі прийняття ними рішення; знищувати шкідливу для держави громадську організацію.

Доволі прогресивним і актуальним на той час був висновок мислителя про те, що «права не породжені, а лише визначені державою... Твердження ж про те, що держава засновує права, суперечить самій сутності права; про мету й утворення держав мислити не можна, якщо в людей як таких уже до появи держав не було прав». При цьому вчений визнавав поділ права на природне (закони, що походять із сутності держави й «одним розумом розуміються») та позитивне (закони, що випливають із «становища справ, або волі Верховного правителя»), публічне й приватне, зовнішнє і внутрішнє. Важливим моментом філософсько-правового вчення Лодія є ідея наявності в основі природного права реальних властивостей людського духу, психологічної природи людини, що є причиною обов'язковості та істинності цього права.

У концепції прав і свобод, створеній мислителем, важливе місце належить правам підданих, які мають права трьох видів: природні, невід'ємні права людини; права, які походять від суспільного об'єднання (право на працю, на захист з боку влади проти обмеження прав індивідуума тощо); позитивні права, «що встановлені у позитивних законах кожної держави», або ті, «про які треба розуміти з мети держав». На його думку, «громадяни отримують... особисті права, які їм надаються згідно з особливими якостями особи, або суспільства, в якому вона перебуває, або з тієї причини, що вони надали Державі велику користь, або перетерпіли велике зло, що в зв'язку з громадянством відбулося». У першому разі йдеться про права дворянства, духівництва, публічних чиновників, яким влада надає привілеї та переваги відносно інших, а в другому – права «виснажених на службі чиновників, бідних, знуджених, малолітніх, скалічених та інших»³⁰.

Водночас громадянська свобода трактується як розумне самовільне визначення самого себе у дії, незалежність від влади в здійсненні таких дій, які сприяють досягненню власної мети та власного свого блага, оскільки це здійснення дій не суперечить меті держави.

Мислитель розрізняв право, політику і закон. Закон, на його думку, визначає, що є правовим і що неправовим. Політика – що має бути корисним і що вбачається шкідливим державі. Політика визначає засоби і способи, які мають правовий характер. Учений називав норми позитивного права (законодавства) загальним державним правом, яке регулює безпеку держав та благоденство народів, права і обов'язки влади, основи правосуддя. Це право корисно кожному громадянину як для теоретичного пізнання та правильного судження про свої права й обов'язки, так і для всіх громадян для збереження порядку і спокою в суспільстві. М'які закони правління сприяють розвиткові різноманітних здатностей людей; почуття свободи стимулює уми до досконалого оволодіння ним, до чого людину вабить сильне прагнення її духу.

Понад 250 років пройшло від дня народження закарпатського мислителя, а його ідеї видаються цілком зрозумілими та актуальними. Така, мабуть, сила справжньої науки!

¹ *Возняк М.* До характеристики Петра Лодія / М. Возняк. – Записки Наукового товариства ім. Шевченка – Л., 1913. – Т. 113 – Кн. 1. – С. 148–155; *Денисенко М. С.* Філософські погляди П. Д. Лодія // Наукові записки Ін-ту філософії АН УРСР. – К., 1961. – Т. VII. – С. 39–61; *Зверев В. М.* Гносеологические взгляды П. Д. Лодия / В. М. Зверев // Вестник Ленинградского университета. – 1964 (Вып. 3). – № 17. – С. 97–107. – (Серия: экономика, философия, право); *Зверев В. М.* Петр Лодий в истории русской логико-философской мысли: автореф. дисс. ... канд. философ. наук / Владимир Михайлович Зверев; Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. – Л., 1964. – 11 с.; *Байцура Т.* Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой пол. XIX в. / Тамара Байцура. – Пряшев : Словацке пед. вид-во, від. укр. літ., 1971. – 227 с.; *Мірчук І.* Петро Лодій та його переклад «Elementa philosophiae» Баумайстера / І. Мірчук // Філософ. і соціол. думка. – 1993. – № 4. – С. 106–125; *Юркевич Е. Н.* Герменевтика как раздел логики в «Логических наставлениях» Петра Лодия. / Е. Н. Юркевич // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Філософія. – 2004. – № 638. – С. 15–19; *Кирик Д.* Петро Лодій: життя, діяльність і вчення / Д. Кирик, А. Сініцина; М. Романюк, М. Кашуба (заг. ред.); НАН України. Львівська наук. біб-ка ім. В. Стефаніка. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2006. – 124 с.; *Кравчук І. В.* Філософія та її історія за Петром Лодієм / І. В. Кравчук // Філософські проблеми гуманітарних наук : альманах Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 11. – С. 245–249; *Кравчук І. В.* Петро Лодій як представник української академічної філософії : автореф. дис. ... канд. філос. наук :

спец. 09.00.05 / Кравчук Інґа Володимирівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2008. – 18 с.; *Єрушевич Г.* Філософські ідеї Петра Лодія в контексті його часу / Г. Єрушевич // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки / редкол.: С. М. Возняк (голова) та ін. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т. – 2009. – Вип. 12. – С. 28–34; *Олейников В. В.* Філософсько-правові погляди П. Д. Лодія / В. В. Олейников // Проблеми філософії права. – К. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2012. – Т. : VIII–IX. 2010–2011. – С. 236–242 та ін.

² *Касяненко Ю. Я.* Лодій Петро Дмитрович / Ю. Я. Касяненко // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. К–М. – С. 516–517; *Притула Я.* Лодій Петро / Ярослав Притула, Михайло Криль // Енциклопедія Львова / за ред. А. Козицького. – Л.: Літопис, 2010. – Т. 3. – С. 186.

³ *Марискевич Т. Г.* «Studium Ruthenum» у Львівському університеті / Т. Г. Марискевич : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/15865/1/111-Maryskevych-238-239.pdf>

⁴ *Finkel Ludwik dr.* Historia Uniwersytetu Lwowskiego / dr. Ludwik Finkel, dr. Stanisław Starzyński. – Cz. 1. Finkel Ludwik dr. Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869. – Lwów, 1894. – S. 88.

⁵ Докладніше див.: *Качмар В.* Перші кафедри у Львівському університеті. 1784–1805 рр. / В. Качмар // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету) / за ред. Л. Зашкільняка та П. Серженги. – Л. : ПАІС, 2015. – С. 31–33.

⁶ *Андрусак Т.* Ангелович Андрій / Тарас Андрусак // Енциклопедія Львова / за ред. А. Козицького. – Л.: Літопис, 2007. – Т. 1. – С. 61.

⁷ *Лодій П. Д.* Феорія обших прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем государственном праве / П. Д. Лодій. – СПб. : Типогр. Департамента Внешней Торговли, 1828. – 435 с.

⁸ *Ходоровський М. Д.* Діяльність львівського реформаторського масонства та його зв'язки з українськими просвітителами (кінець XVIII – початок XIX ст.) / М. Д. Ходоровський : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/5/5/Hodorovskiy.pdf

⁹ *Лодій П. Д.* Вказана праця. – С. 9.

¹⁰ Там само. – С. 227.

¹¹ Там само. – С. 299–310.

¹² Там само. – С. 55, 225.

¹³ Там само. – С. 60–62.

¹⁴ Там само. – С. 222–223.

¹⁵ Там само. – С. 216–218.

¹⁶ Там само. – С. 221.

¹⁷ Там само. – С. 295–297.

¹⁸ Там само. – С. 227.

¹⁹ Там само. – С. 68–70.

²⁰ Там само. – С. 70–72.

²¹ Там само. – С. 75, 77–78.

²² Там само. – С. 74.

²³ Там само. – С. 105–106.

²⁴ Там само. – С. 104.

²⁵ Там само. – С. 108.

²⁶ Там само. – С. 104.

²⁷ Там само. – С. 105.

²⁸ Там само. – С. 123.

²⁹ Там само. – С. 223.

³⁰ Там само. – С. 294–297.

Резюме

Усенко І. Б., Музика І. В. П. Д. Лодій: філософ, правознавець, просвітник.

Розглядаються життєвий і творчий шлях та наукова спадщина уродженця Закарпаття, видатного філософа і правознавця Петра Дмитровича Лодія (1764–1829). Стаття продовжує започатковану в журналі нову рубрику «Видатні правознавці України».

Ключові слова: Україна, імперська доба, просвітництво, філософія, правознавство, університетська освіта, греко-католики, масони, П. Д. Лодій.

Резюме

Усенко И. Б., Музыка И. В. П. Д. Лодий: философ, правовед, просветитель.

Рассматриваются жизненный и творческий путь, а также научное наследие уроженца Закарпаття, выдающегося философия и правоведа Петра Дмитриевича Лодия (1764–1829). Статья продолжает начатую в журнале новую рубрику «Выдающиеся правоведы Украины».

Ключевые слова: Украина, имперская эпоха, просветительство, философия, правоведение, университетское образование, греко-католики, масоны, П. Д. Лодий.

Summary

Usenko I., Muzyka I. P. D. Lodi: philosopher, lawyer, educator.

Discusses the life and creative path and scientific heritage of a native of Transcarpathia, prominent philosopher and lawyer Petro Dmutrovych Lodi (1764–1829). The article continues in the magazine new column «Outstanding lawyers of Ukraine».

Key words: Ukraine, the Imperial age, enlightenment, philosophy, jurisprudence, University education, Greek-Catholics, masons, P. D. Lodi.